

Krystyna Puzio

Najstarsza biblioteka Zagłębia Dąbrowskiego
w świetle materiałów źródłowych

Działalność pierwszych bibliotek oświatowych w Zagłębiu Dąbrowskim w dotychczasowych badaniach wiązano z faktem legalizacji w 1906 r. przez władze carskie Oddziałów Uniwersytetu dla Wszystkich założonych w Będzinie, na Ksawerze, w Dąbrowie Górniczej i w Sosnowcu¹. Powszechnie utrwaliko się przekonanie, że istniejąca do chwili obecnej Biblioteka im. Hugona Kołłątaja w Dąbrowie Górniczej, która swoimi początkami sięga 1906 r., jest najstarszą placówką biblioteczną Zagłębia.

W trakcie prowadzenia dalszych szczegółowych badań, związanych z dziejami bibliotek zagłębiowskich, okazało się jednak, że już w 1861 r. w Dąbrowie Górniczej zawiązało się pierwsze Towarzystwo Biblioteki Dąbrowskiej.²

Fakt ten jest tym bardziej doniosły, że poziom ogólny ówczesnego społeczeństwa, zgrupowanego na terenach dzisiejszego Zagłębia Dąbrowskiego, był bardzo niski. Największą bowiem grupę zawodową stanowili robotnicy zatrudnieni głównie w rozwijającym się przemśle górniczym. Zagłębiowski proletariat był jako klasa społeczna stosunkowo młody. Większość robotników przeszła do przemysłu z rolnictwa. Znaczną ich część stanowili analfabeci, co decydowało początkowo o niskim poziomie kulturalnym zagłębiowskiego społeczeństwa³.

Założenie Biblioteki Dąbrowskiej jako pierwszej placówki kulturalno-oświatowej już w 1861 r. jest zjawiskiem zaskakującym tym bardziej, że niewielki rozwój szkolnictwa w regionie nastąpił

dopiero w latach 90-tych XIX w.⁴ Z równie dużym opóźnieniem pojawiają się w Zagłębiu pierwsze czasopisma⁵.

Wydaże się, że już w 1861 r. musiała również na terenie Dąbrowy Górniczej lub w okolicy istnieć księgarnia⁶, albowiem zachowana "Ustawa" Biblioteki Dąbrowskiej w artykule 23 głosi, że "zakupu należy dokonywać w miejscowej księgarni"⁷. Fakt współistnienia w latach 60-tych XIX w. biblioteki i księgarni w Zagłębiu zmieniałby w zasadniczy sposób dotychczas znany obraz życia kulturalno-oświatowego tego regionu.

Warto szczególnie podkreślić, że powołana do życia Biblioteka Dąbrowska rozpoczęła swą działalność prawie o pół wieku wcześniej od innych bibliotek, które powstały dopiero w latach 1905-1907.

Henryk Rechowicz w artykule "Z tradycji kultury i oświaty robotniczej w Zagłębiu Dąbrowskim" stwierdza, że w II poł. XIX w. wobec istniejącej sytuacji społecznej i poziomu ogólnego społeczeństwa "nikt nie myślał o tworzeniu instytucji kulturalno-oświatowych zwłaszcza dla robotników"⁸. Częściowo przeczą temu jednak słowa zawarte w artykule wstępnym "Ustawy" bibliotecznej, która głosi: "Ponieważ każdemu z tutejszych mieszkańców dotkliwie [...] uczuć się dawał [...] brak książki [...] przeto dla zarządzenia temu niedostatkowi, urzędnicy górniczy wspólnie z innymi mieszkańcami Dąbrowy, zjednoczywszy się, postanowili z własnych funduszy założyć bibliotekę"⁹. Oczywiście jest, że biblioteka nie została założona z myślą o podniesieniu oświaty zagłębiowskiego proletariatu. Jednakże brak kontaktu z książką odczuwali nie tylko urzędnicy górniczy, ale również część mieszkańców Dąbrowy, a wśród nich, być może w niewielkim procencie, także świetlejsi robotnicy.

Myśl utworzenia Biblioteki wyszła ze środowiska inteligencji

najliczniej skupionej w Dąbrowie Górniczej. Osada ta, chociaż prawa miejskie uzyskała późno, to jednak już w XIX w. była ważnym ośrodkiem administracji górniczej¹⁰.

Grupa urzędników kopalni "Reden" założyła 12 listopada 1861 roku Towarzystwo Biblioteki Dąbrowskiej zrzeszające 67 członków¹¹. Na pierwszym zebraniu Towarzystwa wyłoniono Komitet Opiekuńczy Biblioteki Dąbrowskiej, w skład którego weszło sześć osób, tj. Jan Hempel, Gustaw Turno, Karol Zajdler, Karol Adamiecki, Julian Polcer, Jan Hube oraz Franciszek Parysiewicz, który objął stanowisko pierwszego bibliotekarza¹². Członkowie Komitetu opracowali wniosek, wystosowany do rosyjskich władz zwierzchnich w Warszawie, w sprawie zalegalizowania utworzonego Towarzystwa. Wraz z pismem przesłali "Ustawę biblioteczną", na podstawie której miała działać Biblioteka.

W lutym 1862 r. Wydział Górniczy w Warszawie skierował pismo do Naczelnika Zakładów Górniczych Okręgu Zachodniego, Jana Hempela, zatwierdzające "[...] Ustawę dla Biblioteki mającej się założyć w Dąbrowie z dzieł krajowych [...] na mocy przyzwolenia p.o. Namiestnika Królestwa". Dokument ten podpisali: Zarządzający Wydziałem Pułkowników Inżynierów Górniczych Milaszow, pomocnik Naczelnika Sekcji A. Reklewski oraz Naczelnik Kancelarii /podpis nieczytelny/¹³.

Zgodnie z "Ustawą", Biblioteka stanowiła własność urzędników górniczych oraz urzędników Drogi Żelaznej stacji Dąbrowa, których przedstawicielem był Komitet Opiekuńczy, sprawujący bezpośredni nadzór nad Biblioteką.

Mimo że Biblioteka była własnością urzędników górniczych i kolejowych, to jednak miała charakter biblioteki publicznej, dostępnej dla wszystkich mieszkańców Dąbrowy, o czym można wnio-

skować z artykułu "Ustawy", określającego wysokość opłat miesięcznych abonentów spoza Towarzystwa.

Siedzibą Biblioteki w latach 1861-1889 był lokal przy kopalni "Reden", a od 1889 r. Biblioteka uzyskała własne pomieszczenie przy ul. Królowej Jadwigi 52 w Dąbrowie Górniczej¹⁴.

Do założenia Biblioteki posłużył kapitał wynoszący 1 071,20 zł polskich, w oparciu o który zakupiono pierwsze książki. W miarę rozwoju Biblioteki sumę tę powiększały miesięczne składki członkowskie, które dla członków stowarzyszonych wynosiły 1,10 zł polskich, a dla czytelników spoza Towarzystwa 3 zł polskie. Ponadto czytelnicy nie stowarzyszeni uiszczali za książkę kaucję, w wysokości 20 zł polskich, którą zwracano, jeżeli abonent przestał korzystać z Biblioteki¹⁵.

Fundusze, którymi dysponowała Biblioteka, były podstawą gromadzenia zbiorów kompletowanych drogą zakupu. Komitet Opiekuńczy Biblioteki, wraz z bibliotekarzem pełnili funkcję komisji zakupu, co świadczy o tym, że już wtedy rozumiano, jak ważnym problemem jest gromadzenie zbiorów, które nie może być powierzone gestii tylko jednej osoby. Raz w miesiącu odbywały się zebrania Komitetu Opiekuńczego, na których sporządzano wykaz książek przeznaczonych do zakupu w księgarni.

Nie zachowały się źródła dotyczące struktury zbiorów. Ponieważ głównym źródłem powiększania księgozbioru był zakup, należy przypuszczać, że profilowano zbiory zgodnie z potrzebami odbiorców. Wiadome jest, że Biblioteka rozpoczęła swoją pracę w oparciu o księgozbiór składający się ze 104 dzieł w 2 017 t., zatem większość stanowić musiały dzieła wielotomowe oraz wiel egzemplarzowe. Księgozbiór był opracowany przez bibliotekarza i wykazany w katalogu alfabetycznym¹⁶.

Stan majątkowy Biblioteki odzwierciedlał inwentarz, którego wzór opracował Komitet Oplekuńczy. Każdą zakupioną książkę wpisywano do inwentarza według ustalonego schematu, obejmującego następujące rubryki: nazwisko autora, tytuł dzieła, tom, cena i koszt oprawy. W porównaniu do obecnie obowiązującego wzoru inwentarza, brakowało tylko danych dotyczących źródła zakupu i roku wydania dzieła.

Udostępnianie książek odbywało się trzy razy w tygodniu /poniedziałki, środy i piątki/ od godz. 15⁰⁰ - 18⁰⁰ tej. Czytelnicy mogli wypożyczyć, na okres nie dłuższy niż jeden miesiąc, jednorazowo tylko 1 książkę, gdy jednak dzieło było wielotomowe wypożyczano 3 tomy. Wypożyczenia były notowane w "księdze", do której wpisywano kolejno dane dotyczące: daty otrzymania i zwrotu książki, autora i tytułu dzieła oraz nazwisko abonenta. Jak można zauważyć, księga była odpowiednikiem obecnie używanych kart czytelników, najczęściej stosowanych w bibliotekach szkolnych i publicznych.

Za stan ilościowy oraz za prawidłowe prowadzenie dokumentacji bibliotecznej odpowiadał bezpośrednio bibliotekarz¹⁷.

Nikłe ślady istnienia najstarszej Biblioteki Dąbrowskiej gubią się w szczątkowej dokumentacji archiwalnej. Odnajdujemy je dopiero w źródłach z 1927 r. Zachowany protokół z ogólnego zebrania członków Towarzystwa Biblioteki dostarcza informacji dotyczących zmiany pierwotnej "Ustawy" oraz ogólnego stanu Biblioteki. Jak wynika z protokołu, Biblioteka rozwijała się przez cały okres swej działalności pomyślnie, powiększając swe zbiory ilościowo i jakościowo. Również całość dokumentacji bibliotecznej - a więc katalog, inwentarz i księga wypożyczeń - prowadzona była wzorowo przez Bronisławę Piotrowską, która objęła funkcję bibliotekarza w latach 20-tych naszego stulecia.

W porównaniu do 1861 r. zmniejszyła się ilość członków Towarzystwa z 67 do 31, ale należy zauważyć, że od 1905 r. na terenie Zagłębia działało wiele bibliotek oświatowych, a więc Biblioteka Dąbrowska nie była już jedyną placówką kulturalno-oświatową na tym terenie. Mimo to jej działalność musiała mieć wyraźne znaczenie społeczne, skoro 2 maja 1928 r. została ponownie wciągnięta do rejestru stowarzyszeń i związków¹⁸.

"Ustawę" zatwierdzoną przez władze rosyjskie, która w pewnych punktach wobec odmiennych warunków w Polsce niepodległej była przestarzała, zastąpiono nowym Statutem.

W porównaniu do 1862 r. Biblioteka rozszerzyła swoją działalność również na mieszkańców okolic Dąbrowy Górniczej. Jednak stwierdzenie zawarte w Statucie /z 1928 r./, że "członkami biblioteki mogą być tylko chrześcijanie narodowości polskiej"¹⁹, dowodzi nie tylko o uwstecznieniu się poglądów ludzi zarządzających Biblioteką, ale również wyklucza korzystanie z jej zbiorów przez mieszkańców innych wyznań religijnych i innej narodowości.

W miejsce dawnego Komitetu Opiekuńczego Biblioteki powołano Zarząd, składający się z 7 członków łącznie z bibliotekarzem. Członkowie Biblioteki dzielili się na rzeczywistych, dożywotnich i honorowych. Każdy członek, który wpłacił wpisowe w wysokości 1 zł, był członkiem rzeczywistym, natomiast dożywotni członkowie obowiązani byli uiścić jednorazowo kwotę 50 zł. Osoby specjalnie zasłużone dla Towarzystwa były mianowane przez Zarząd Biblioteki członkami honorowymi.

Fundusze Biblioteki powiększano drogą dodatkowych kwot wpisowych, miesięcznych abonamentów czytelniczych oraz sum uzyskanych z imprez kulturalno-oświatowych, jak np. odczytów i koncertów. Zmieniły się też formy pracy z czytelnikiem w stosunku do 1861 r.,

oprócz udostępniania zbiorów rozpoczęto szerszą działalność oświatową.

W 1933 r. Biblioteka posiadała sześciotysięczny księgozbiór, składający się z dzieł naukowych i beletrystycznych²⁰.

Na przestrzeni lat 1934 - 1936 Biblioteka powiększyła swe zbiory o prawie cztery tysiące tomów, osiągając w ten sposób ok. 10 000 wol.²¹ Przeciętna roczna zakupu kształtowała się więc w tym okresie w granicach 1 000 tomów.

W latach 1861-1933 przybyło ok. 4000 tomów, a więc przeciętna roczna zakupu książek na przestrzeni tych lat była minimalna. Lata 30-te XX w. musiały być więc okresem rozkwitu Biblioteki Dąbrowskiej.

Oprócz katalogu alfabetycznego, założonego w 1862 r., opracowano katalog rzeczowy, w którym wyróżniono trzy podstawowe działy: I. książki naukowe, II literatura beletrystyczna, III literatura młodzieżowa i dziecięca. W obrębie działu wykazującego literaturę naukową zastosowano układ systematyczny jednostopniowy.

Brak w dostępnych źródłach danych - dotyczących ilości czytelników, ich struktury zawodowej, liczby wypożyczonych tomów oraz frekwencji dziennej czytelników - nie pozwala przeprowadzić głębszej analizy działalności Biblioteki Dąbrowskiej.

Reasumując, należy podkreślić, że założenie Biblioteki Dąbrowskiej w 1861 r. ma doniosłe znaczenie dla historii kultury tego regionu: przesuwając nie tylko dolną granicę życia umysłowego Zagłębia, którego częścią składową są również biblioteki, ale także wychowując czytelnika środowiska wielkoprzemysłowego.

Przypisy

- ¹ Henryk Rechowicz: Biblioteka "Wiedza". Katowice 1960 s.13;
Borys Malicki: 55 lat w służbie oświaty. 1906-1961. Dąbrowa Gór-
nicza [1964] s. 10; Bartłomiej Szyndler: O bibliotekach, biblio-
filach, woluminach i ekslibrisach. "Wiadomości Zagłębia" 1970
nr 2 s.5.
- ² Wojewódzkie Archiwum Państwowe [WAP] Kielce-Urząd Wojewódzki
Kielecki [UWK] 3104 s.93.
- ³ H. Rechowicz: Z tradycji kultury i oświaty robotniczej w Zagłę-
biu Dąbrowskim. W: 70 lat Państwowego Teatru Zagłębia w Sosnow-
cu. 1897-1967. Sosnowiec 1967 s. 109.
- ⁴ W 1889 r. otwarto w Dąbrowie Górniczej Szkołę Górniczą, następ-
nie w 1894 r. Henryk Dietel założył w Sosnowcu Szkołę Realną.
- Szkoła Górnicza w Dąbrowie. "Kalendarz na rok 1900" [Sosnowiec]
s. 108; Stach-Owicz: Henryk Dietel. "Kalendarz na rok 1898"
[Sosnowiec] s.91; W Zagłębiu istniało również kilka szkół pod-
stawowych, przeważnie prywatnych. - Zakłady naukowe.
Tamże s.73.
- ⁵ Stanisław Woliński: Czasopiśmiennictwo Zagłębia Dąbrowskiego.
1897-1939. "Ziemia Będzińska" R.2:1969 s.107.
- ⁶ Stefan Dippel podaje, że pierwszą księgarnię w Zagłębiu założył
Adolf Żmigroda w Będzinie w 1892 r. - S. Dippel: O księgarzach,
którzy przeminęli. Wrocław 1976 s.68-71.
- ⁷ WAP Kielce-UWK 3104 s.103.
- ⁸ H. Rechowicz: Z tradycji kultury ... s.110.

- ⁹ Stan bibliotek w Dąbrowie dawniej i dziś. "Kurier Zachodni. Iskra" R.24:1933 nr 353 s.6.
- ¹⁰ Od 1833 r. mieścił się w Dąbrowie Górniczej Zarząd Zachodniego Okręgu Górniczego, po jego likwidacji Dąbrowa była siedzibą Rady Zjazdów Przemysłowo-Górniczych. - Jerzy Jaros: Zasięg terytorialny Zagłębia Dąbrowskiego. "Zaranie Śląskie" [brw] 2.1 s.44, nadb.
- ¹¹ WAP Kielce-UWK 3104 s.103.
- ¹² Tamże.
- ¹³ Tamże s. 102.
- ¹⁴ Tamże s.95.
- ¹⁵ Tamże.
- ¹⁶ Stan bibliotek w Dąbrowie., op. cit. s.6.
- ¹⁷ WAP Kielce-UWK 3104 s.101.
- ¹⁸ Tamże s.104.
- ¹⁹ Tamże s.105.
- ²⁰ Stan bibliotek w Dąbrowie., op. cit. s.6.
- ²¹ Biblioteka Dąbrowska. 1861-1936. "Kurier Zachodni. Iskra". R.27:1936 nr 334 s.18.